

Testamente feminine din districtul Năsăud

Female testaments from Năsăud district

DANIELA DETEȘAN*

Abstract. This article intends to reconstruct the position of the Romanian women's in the succession process in Năsăud district in the mid-1860s. The area enjoyed a special status awarded to the border officers: social freedom, privileges and fiscal exemptions, wider and earlier schooling. The retired military became the rural elite and they had land and private-owned houses received in their capacity of former border officers. The data are based on a sample of wills, heritage statements, donations, contracts and protocols to distribute heritage, inventories of tangible and intangible assets, wealth distribution books, codicils, statutes of private funds and foundations. By analysing the succession files, we intend to answer to a set of questions: Were the Romanian woman's unfavoured by the legal system in Transylvania? What inheritance strategies were in place for widows? The dowry was used to exclude the daughters from inheritance?

Keywords: women, succesoral legislation, Transylvania, wills, donations, Năsăud district.

În istoriografie s-a scris puțin despre locul femeii în legislația și practica testamentară din Transilvania în epoca modernă. Numărul mic de studii și cercetări despre transmiterea patrimoniului se leagă de dificultatea și complexitatea subiectului. Altă explicație poate fi insuficienta exploatare a surselor primare. Documentația legată de moștenire nu a făcut obiectul unei anchete științifice de amploare în România. Editarea documentelor, cu toate etapele pe care le implică (transcriere, colaționare, regestare, identificarea onomasticii și toponimiei, note critice) rămâne un demers complicat și migălos, care presupune înainte de toate cunoașterea limbilor izvoarelor (maghiară, germană, română cu caractere chirilice).

* Cerc. șt. II dr. Institutul de Istorie „George Barițiu” Cluj-Napoca, daniela.detesan@academia-cj.ro.

Faptul că nu dispunem de un inventar detaliat al surselor primare reprezintă o problemă majoră. Prospectând transmițerile succesoriale la elita rurală românească din Transilvania am descoperit că fondurile notariale au rămas neexploatare¹. Deși colecțiile notarilor publici conțin munți de documente care impresionează prin bogăția și diversitatea informației, paradoxal ele nu s-au introdus încă în circuitul științific. Actele notariale s-au descoperit relativ târziu de istoricii epocii moderne și contemporane. Inițial s-au utilizat sporadic și cazual, dar odată cu perfecționarea tehnicilor și instrumentelor statistice și construirea bazelor de date, asistăm la o largă difuziune și dezbateri a acestora. Fie că s-au orientat spre analize cantitative, abordări metodologice seriale sau investigații prosopografice, specialiștii au recunoscut unanim necesitatea unei colaborări transdisciplinare. Subiectul ridică întrebări din domenii diferite (istorie, drept, sociologie, economie, teologie, demografie, antropologie, mentalități colective) iar abordarea multidisciplinară aduce numai beneficii cercetării științifice.

În ultimele decenii s-a evidențiat tot mai mult importanța bazelor de date agregate care pot releva pattern-uri de comportament, strategii familiale, structura grupului domestic, trenduri demografice generale. HPDT² prima bază de date istorico-demografice a Transilvaniei construită în cadrul Universității din Cluj între 2014 și 2017 pe baza registrelor de stare civilă, reprezintă un instrument esențial de cercetare și un etalon de referință în excelența academică. HPDT își demonstrează valoarea și permite efectuarea de analize sofisticate cu programe statistice, metode și tehnici multi-regresionale de analiză cantitativă care pot surprinde evoluția pe termen lung a fenomenelor demografice.

O limită a cercetării se leagă de absența unui compendiu de legislație succesorală. Normativele statului austriac și austro-ungar despre moștenire se identifică anevoios. Corpul de legi s-a publicat dispersat în colecții de legi, broșuri de popularizare, tipărituri periodice, presa epocii sau publicații oficiale. Baza legislației a reprezentat-o *Codul Civil Austriac*³ introdus în Transilvania prin patenta nr. 99 din 29 mai 1853 și *Patenta privind procedura judecătorească în cauze necontroverse*⁴ emisă de împăratul Francisc Iosif I la 9 august 1854.

¹ Daniela Deteșan, *Acte notariale din Transilvania. Conținut și tipologie*, în „Acta Terrae Fogarasiensis”, IV, 2015, pp. 345–361.

² Detalii vezi la http://hpdt.granturi.ubbcluj.ro/ro/?page_id=21.

³ *Codul civil general austriac cuprinzând textul oficial, legile, novellele și ordonanțele publicate pentru completarea și modificarea acestuia sau privitoare la materialele cuprinse în el, aplicabile unele în Bucovina, altele în Transilvania* (în continuare *Codul Civil Austriac, 1853*), traducere de Ioan Corjescu, București, Imprimeria statului, 1921.

⁴ *Patenta imperială din 9 august 1854 privind procedurile civile necontencioase*, în „Buletinul Guberniului Provincial pentru Marele Principat Transilvania” (în continuare *Patenta, 1854*),

Articolul este divizat în două părți. Prima, sintetizează ansamblul normelor și dispozițiilor care au reglementat transferul intergenerațional al proprietății în Transilvania, cu accent pe poziția femeii. A doua parte prezintă practica succesorală pe baza testamentelor feminine identificate și editate deja la nivelul districtului Năsăud. Ne propunem să prezentăm câteva concluzii preliminare legate de tematică, să subliniem importanța documentației testamentare și de ce nu, să deschidem noi piste de cercetare care au în prim plan femeia din Transilvania modernă, privită din ipostază privată. Dorim să deschidem un dialog asupra metodelor și tehnicilor de analiză și căutăm răspunsuri la o listă lungă de întrebări: Ce loc a ocupat femeia în legislația testamentară? Dar în practica testamentară? Au existat diferențe între normativele legislative și realitatea concretă? Cine testa, bărbatul sau femeia? Ce caracteristici sociale și demografice au? Care este cuantumul averii lor? Ce bunuri mobile și imobile lasă drept moștenire? Ce nivel de bogăție au atins? Ce strategii succesoriale funcționau în cazul văduvelor? Cine moștenește în absența descendenților? S-a înregistrat o discriminare succesorală în funcție de sex sau de ordinea nașterii? Era respectat principiul egalității între moștenitori introdus prin articolul 732 din codul civil austriac? Sistemul de transmitere a proprietății din Transilvania era egalitar sau inegalitar?

Datele provin dintr-un eșantion de 103 testamente țărănești năsăudene⁵ completate cu 66 testamente din Alba, Năsăud și Sibiu⁶. În medie 82% din bărbați și 18% din femei au făcut un testament⁷. La o privire atentă nu există diferențe majore între testamentele masculine și cele feminine. Testatorii erau bărbați sau femei necăsătorite, văduvi sau văduve. Majoritatea și-au redactat testamentul cu puțin timp înaintea decesului.

Testamentele năsăudene sunt în primul rând un excelent revelator al vieții familiale. Ele surprind egalitățile și inegalitățile de avere existente la mijlocul secolului al XIX-lea. Lista bunurilor mobile și imobile din proprietatea testatorului oferă indicii legate de standardul de viață. Testamentele permit realizarea unor analize comparative despre poziția socio-economică a bărbatului, femeii, văduvelor, orfanilor sau copiilor ilegitiimi. Alte piste de cercetare vizează istoria rurală (prin enumerarea tipurilor de culturi agricole,

cursul anului 1854, secțiunea I, mănunchiul XIII, estrădat și trimis la 30 decembrie 1854, pp. 546–639.

⁵ Daniela Deteșan, Adrian Onofreiu, Mircea Prahase, Claudia-Septimia Sabău (ed.), *Testamente din districtul Năsăud (1861–1871)*, Editura Argonaut, Cluj-Napoca, 2011.

⁶ Daniela Deteșan (coord.), *Căsătorie și moștenire în Transilvania*, Editura Presa Universitară Clujeană, 2013.

⁷ Daniela Deteșan, *Practica succesorală în lumea rurală românească la mijlocul secolului al XIX-lea. Studiu de caz: districtul Năsăud*, în Iosif Marin Balog, Ioan Lumpardean (coord.), *Economia rurală: ipostaze urbane și rurale*, Editura Presa Universitară Clujeană, 2011, p. 241.

resurselor forestiere, viticole, apicole), gospodăria țărănească (prin bunurile și uneltele țărănești), cultura vestimentară (hainele, trusoul miresei), alfabetizarea populației (prin semnăturile testatorilor, donatorilor și martorilor).

1. Cadru istoric

Ținutul Năsăudului este renumit prin faptul că până în 1851 aici a funcționat Regimentul românesc II de graniță (Zweites Walachergränz-Infanterie-Regiment) cunoscut și sub numele de Regimentul cezaro-crăiesc grăniceresc de infanterie nr. 17. Acesta a reunit 44 comune românești de pe Valea Someșului (Șanț, Rodna, Maieru, Feldru, Nepos, Năsăud, Sângeorz-Băi, Ilva Mică, Poiana Ilvei, Măgura Ilvei, Leșu, Feldru, Rebrișoara, Rebra, Parva, Salva, Hordou, Telciu, Bichigiu, Mititei, Runcu Salvei, Mocod, Zagra, Poienile Zagrei, Suplai, Găureni), Valea Ilvelor (Ilva Mare), Valea Sălăuței (Romuli), Valea Bârgăului (Rusu Bârgăului, Josenii Bârgăului, Mijlocenii Bârgăului, Susenii Bârgăului, Prundu Bârgăului, Bistrița Bârgăului, Tiha Bârgăului, Mureșenii Bârgăului), Valea Șieului (Șieut, Mărișelu, Sântioana, Gledin, Monor, Ragla, Budacu de Sus) și Valea Țibleșelului (Poieni).

Administrativ zona era încadrată districtului Năsăud (1851–1876) și ulterior comitatului Bistrița-Năsăud (1876–1918). În regiune predomină exploatarea forestieră, prelucrarea lemnului, textilelor, morăritul, rotăria, făurăria, mineritul, pomăritul, albinăritul, asociate cu cultivarea pământului și creșterea animalelor. Conform recensământului din 1857 s-au înregistrat circa 43.000 locuitori, dintre care aproximativ 35.000 erau greco-catolici, 6.500 ortodocși, 1.000 romano-catolici și 500 mozaici⁸. Predomină așadar populația etnică românească și confesională greco-catolică.

Grănicerii năsăudeni au beneficiat de libertăți sociale, privilegiu și scutiri fiscale acordate de pe timpul împărătesei Maria Tereza. Recunoscuți pentru disciplină și hărnicie, locuitorii aveau aproape în fiecare casă câte o carte de rugăciune, o carte de povețe economice și foi românești cu conținut practic precum „Foaia poporului”, „Gazeta de duminică”, „Revista Bistriței”⁹. Cadrele militare s-au impus ca elite rurale, formând o intelectualitate energetică și dinamică, alături de profesorii preparandiei și gimnaziului grăniceresc, funcționari centrali, meștesugari și comercianți, învățători și preoți comunali, medici, farmaciști sau moașe. În plus, conștiința bazată pe rigoare și

⁸ Adrian Onofreiu, *Districtul Năsăud (1861–1876)*, Editura Argonaut, Cluj-Napoca, 2010, p. 142.

⁹ Claudia-Septimia Sabău, *Și ne-au făcut din grănițeri, țărani. Mentalități colective în satele năsăudene foste grănicerești în a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2015, p. 74.

perseverență, așa-numita „mândrie sau fală năsăudeană”¹⁰, a fost purtată de-a lungul timpului și perpetuată cu mândrie și responsabilitate.

2. Câteva aspecte privind condiția feminină

La mijlocul secolului al XIX-lea s-a menținut tradiția adânc înrădăcinată privind locul inferior al femeii în societate. Societatea rurală a fost puternic influențată de morala creștină. Este binecunoscută condiția fragilă a femeii și relația de subordonare față de tată și de partenerul de viață¹¹.

Într-o lume patriarhală și profund religioasă, fete abia ieșite din copilărie deveneau soții după o cunoștință superficială a viitorului partener. Cele mai multe căsătorii, încheiate iarna „în cășlegile Crăciunului”, se aranjau din motive economice. Atunci când vârsta miresei¹² era prea mică se plăteau cinci florini pentru obținerea unei dispense. Cu banii dați pe dispensă se putea cumpăra un stup de albine, un cojoc de blană, o oaie, o capră mică, iar un fânaț de două iugăre producea cinci florini.

Jurnalista Cornelia Emilian¹³ atrăgea atenția că fetele se mărită la 15–16–17 ani, fără să cunoască scopul căsătoriei și fără nicio idee de economie. Când scria despre schimbarea statutului civil și politic al femeii, lua în considerare necesitatea unei reforme legislative maritale. Își argumenta punctul de vedere cu constatarea că bărbații își iau neveste mai tinere decât ei cu 15–20 de ani, iar asemenea nepotriviri de vârstă veștejesc femeia și nu pot da o generație sănătoasă. În consecință, această abatere de la scopul căsătoriei aduce cu sine nenorociri. Vedem de multe ori femei tinere, care fiind măritate cu

¹⁰ Adrian Onofreiu, *Mentalitatea năsăudeană în documente de arhivă* în „Studii și cercetări etno-culturale”, XI, 2006, Bistrița, pp. 13–18.

¹¹ Corina Teodor, *Siluate feminine în epoca șaguniană. Secvențe din discursul elită și din realitatea parohială* în „Annales Universitatis Apulensis”, Series Historica, 14/I, Alba-Iulia, 2010, pp. 189–197.

¹² În Transilvania vârsta minimă pentru contractarea legală a matrimoniuului era 18 ani pentru fete și 22 ani pentru băieți. Cu dispensă se putea ajunge până la 15 ani pentru fete. În aceste condiții, la 25 de ani puteai avea deja câțiva copii, la 35 de ani puteai fi bunic și la 55 de ani, străbunic. Detalii vezi la Ioan Bolovan, Diana Covaci, Daniela Deteșan, Marius Eppel, Crinela Holom (ed.), *Legislația ecleziastică și laică privind familia românească din Transilvania în a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, Cluj-Napoca, 2009, p. 90; Simion Retegan, *Reglementări oficiale și reacții populare privind vârsta maritală la românii din Transilvania în a doua jumătate a secolului al XIX-lea (1850–1870)*, în Traian Rotariu, Sorina Bolovan, Ioan Bolovan (ed.), *Populația României, Trecut, prezent, viitor*, Editura Presa Universitară Clujeană, 2006, p. 200.

¹³ Cornelia Emilian (1840–1910), militantă pentru drepturile și emanciparea femeilor, președinta Reuniunii femeilor române din Iași (1867). A înființat „Revista noastră” (1905–1907) și a publicat articole în „Literaturul”, „Revista poporului”, „Familia”, „Revista literară”, „Fântâna Blanduziei”. Prin strădania ei s-a creat în 1894 Liga Femeilor, care a tipărit „Buletinul Ligii Femeilor”.

bărbați prea bătrâni, rămân rapid văduve, înconjurate de copii, lipsite de întreținere, fără nicio carieră, căzute în mizerie, nenorocindu-și astfel și viitorul copiilor¹⁴.

Munca, legea generală a vieții țărănești, era asumată deopotrivă de bărbați și femei. La începutul secolului al XIX-lea „cei trei k” – „kirche, kinder, küche” (biserică, copii, bucătărie) defineau profilul femeii¹⁵. Parafrazând zicala germană atribuită împăratului Wilhelm al II-lea sau soției sale Augusta Victoria, rolul femeii se reducea la patru lucruri: „kinder, kleider, kirche, küche” (copii, haine, biserică, bucătărie). Cu alte cuvinte, coordonatele socio-culturale ale soției se fixau strict în spațiul privat, domestic. Indisolubil, femeia era legată de casă, preparând hrana familiei, făcând haine, lucrând în grădină, născând și crescând copii. Procesul de modernizare nu a fost ușor și nici rapid. Reticența societății patriarhale la schimbare a fost depășită abia după obținerea de drepturi politice și civile feminine. Primii pași s-au făcut prin acordarea unei atenții sporite educației fetelor și activităților femeilor în viața socială, nu doar familială.

Deși trăiau într-o lume a bărbaților, femeile au început să-și câștige o relativă independență economică și să aibă o mobilitate geografică și socială tot mai mare. Conștientizează importanța educației, participă la cursuri, conferințe, consfătuiri, ies tot mai des în spațiul public și organizează expoziții de artă populară, spectacole de teatru și serbări câmpenești. Inițiază străngeri de fonduri și acțiuni caritabile, testează în scopuri culturale.

Documentele păstrate în arhivele nășăudene fac cunoscute detalii despre femei independente, stăpâne pe propriul destin, responsabile de educația copiilor și de gestiunea bunurilor. Iată câteva exemple: Proprietăreașa Varvara Cățiu, născută în 1810, era văduvă și mamă a cinci copii. Locuia pe strada Principală din Nășăud la nr. 205, într-o locuință care consta din parter cu două camere și un antreu. Ținea în gospodărie două iepe, un mânz, o vacă, doi boi și trei viței¹⁶. Două case mai la vale trăia Iosefina Nășcuțiu, soția contabilului-șef, care a servit în regimentul nr. 50 ca adjunct de contabilitate¹⁷. Avea un fiu telegrafist, ofițer în regimentul nr. 64 din Ungaria, care a emigrat în România. La de 38 de ani, Ludovica Botârlă din Șieut, proprietăreașa de moară, se căsătorește a doua oară după Vlase Gotea. Femeia deținea o instalație pentru măcinarea cerealelor cu două pietre, estimată împreună cu

¹⁴ *O cugetare asupra soartei femeii*, în „Familia”, XXIII, nr. 23 din 7/19 iunie 1887, p. 271.

¹⁵ Marinela Loredana Barna, „Merită femeia să aibă bărbat?” – *O întrebare a secolului al XIX-lea*, în „Țara Bârsei”, nr. 12, 2013, p. 293.

¹⁶ Ioan Bolovan, Adrian Onofreiu, Viorel Rus (ed.), *Familiiile din Nășăud în anul 1869. Contribuții de demografie istorică*, Editura Argonaut, Cluj-Napoca, 2010, p. 233.

¹⁷ *Ibidem*, p. 235.

toate construcțiile aparținătoare la suma de 2.500 florini¹⁸. Ioana Mafteioaie, locuitoare greco-catolică originară din comuna Ragla, avea în proprietate o moară de făină cu două pietre. A decedat la 11 august 1861, în vârstă de 51 ani. Conform inventarului de avere realizat cinci ani mai târziu (6 iulie 1866), averea ei s-a evaluat la 2.370 florini¹⁹. Așadar, o persoană activă și constructivă, cu o excelentă capacitate organizatorică în ceea ce privește treburile casei și administrarea gospodăriei. Maria Nașcu, născută Găina, era soția directorului fondurilor școlare năsăudene, Vasile Nașcu. Avea 41 de ani (la 19 septembrie 1866) și locuia într-o casă de piatră, acoperită cu șindrilă, cu două camere, bucătărie, cămară, pivniță împreună cu un ocol în mărime de 230 orgii, evaluată la 500 florini. Inventarul de avere al proprietăresei Gafina Cărbune de 38 ani, căsătorită a doua oară în Maier sau al proprietarei de casă Maria Ciocan de 45 ani, căsătorită în Mititei, demonstrează că femeile nu sunt lipsite cu totul de averi materiale, nici de cunoștințe practice. Poartă grija gospodăriilor, au spirit de inițiativă și adună resurse financiare substanțiale. La fel, văduvele Xenia Grapini de 65 ani din Rodna, Maria lui Toader Dranca de 60 ani, Ioana lui Simion Bica de 60 ani din Bistrița Bârgăului, Gafta lui Iacob Furcea, greco-catolică de 66 ani din Salva, lăsă descendenților averi importante.

În sprijinul femeilor vin instituții precum „Casina română”, Reuniunea „Mariana”, Asociațiunea ASTRA. S-au organizat șezători, clăci, baluri, petreceri, conferințe, adunări publice. La cumpăna dintre veacuri, viața privată începe să se organizeze și să se privească diferit din perspectivă feminină. Crește numărul de femei care intentează divorț și își apără drepturile în fața forurilor de judecată. Printre ele, învățătoarea Virginia Grivase (1883–1950), fiica directorului Școlii elementare fundamentale de băieți și fete din Năsăud, Clemente Grivase²⁰.

2. Legislația succesorală din Transilvania

Unul dintre cei mai buni specialiști români în drept cu contribuții remarcabile la reorganizarea justiției din Transilvania, George Popu²¹,

¹⁸ Șieut, 3 iulie 1869, Inventar despre lăsământul Ludovicăi Botârlă care a răposat în 29 aprilie 1869, în Serviciul Județean Bistrița-Năsăud al Arhivelor Naționale (în continuare S.J.B.-N.A.N.) Fond Sedria generală a districtului Năsăud, LIII/1, f. 19–23.

¹⁹ Daniela Deteșan (ed.), *Căsătorie și moștenire în Transilvania. Documente din a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, Editura Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2013, p. 174.

²⁰ Detalii despre Virginia Grivase în S.J.B.-N.A.N. Fondul personal Virginia Grivase.

²¹ George Popu (1857–1940) a fost consilier al Curiei Regești Ungare (forul judiciar suprem al Ungariei), președinte la Înalta Curte de Casație și Justiție de la București, membru al Academiei Române.

a prelucrat într-o lucrare de referință²² dispozițiile legale de drept familiar material, drept ereditar și drept civil. Opera magistratului arădean însușește peste 2.000 de pagini și este considerată primul și unicul tratat de drept privat maghiar din literatura juridică română și maghiară. Avocatul și profesorul universitar Valer Moldovan²³, juristul Ioan P. Papp²⁴ și consilierul Paul Balașiu²⁵ au semnat cele mai importante lucrări explicative cu privire la legislația testamentară. Pavel Rotariu, avocat și publicist bănățean, constata că situația pe plan juridic a românilor la mijlocul veacului al XIX-lea era „dăunoadă și de tot întristătoare”²⁶. Românii nu erau experți în privința legilor și se orientau cu mare greutate în afacerile de drept. Fără efort puteau ajunge în situația de a pierde moșteniri, doar din necunoașterea legislației.

Istoricul albaiulian Marius Rotar²⁷ remarcă lipsa unei analize serioase a testamentelor pe durată lungă, medie sau scurtă și accentuează rolul statului în reglementarea chestiunii succesoriale, pe fondul unei tehnicizări tot mai accentuate a testamentelor de la sfârșitul secolului al XIX-lea.

Baza legislației succesoriale în Ardeal o reprezentau *Codul civil austriac* (CCA) introdus prin patenta 99 din 29 mai 1853 și *Patenta imperială* (PI) din 9 august 1854 împărțită în 7 capitole și 293 articole, valabilă în toate țările imperiului în afară de confiniile militare. Legea privind procedura judecătorească în cauze necontroverse reglementa pașii de urmat pentru deschiderea succesiunii și transmiterea bunurilor mobile și imobile după un

²² Georgiu Plopu, *Părți alese din dreptul privat ungar*, Tipografia Fondul Cărților Funduare, București, 1923.

²³ Valer Moldovan, *Despre testament. Explicarea articolului de lege XVI, din anul 1876*, Sibiu, 1903; Despre Valer Moldovan vezi Ana Maria Stan, „De la student la Cluj” la „profesor la Cluj”. *Observații despre mobilitatea și evoluția socio-profesională a românilor transilvăneni intrați în lumea universitară după 1918*, în Ioan Aurel Pop, Ioan Bolovan, Mihaela Bedecan (coord.), *Personalități ale Universității Babeș-Bolyai, VI. Nicolae Bocșan, Istoria sub semnul generozității și umanității*, Editura Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2008, pp. 580–588.

²⁴ Ioan P. Papp (1878–1959), jurist, membru de onoare al Academiei Române din 1946. A absolvit Facultatea de Drept din Cluj. În 1904 și-a deschis un birou de avocat în orașul Brad. După Unirea din 1918 a fost detașat la Curtea de Apel Cluj și i s-a încredințat secția organizării Cărților Funduare. A fost ales consilier la Curtea de Casație și Justiție din București și membru în Consiliul Superior al Magistraturii. A fost președinte de senat la Curtea de Apel Oradea și din 1939 primul președinte al Curții de Apel Cluj. Vezi *Județul Hunedoara, Monografie*, vol. 5 (*Personalități hunedorene*), Casa de Editură Emia, Deva, 2015, p. 105.

²⁵ Ioan Papp, Paul Balașiu, *Procedura de moștenire din Ardeal (Legea XVI din 1894)*, Tipografia „Carmen” Cluj, 1921.

²⁶ Pavel Rotariu, *Precuvântare*, în „Advocatul poporal”, anul I, nr. I, 1/13 februarie 1886.

²⁷ Marius Rotar, *Discurs testamentar în Transilvania în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și începutul secolului XX* în „Annales Universitatis Apulensis”, series Historia, 9/I, 2005, pp. 111–126.

deces. Întreaga documentație respecta etapele bine stabilite de legiuitorul laic. Pe baza formularelor tipizate²⁸ se pot reconstitui destine umane, uzanțe de transmitere a patrimoniului, practici succesoriale. Cele mai spectaculoase surse sunt inventarele de avere, care oferă o imagine completă asupra bunurilor posedate, de la lingură și cuțit până la produse agricole și animale domestice. Indirect ilustrează cum se realizau schimburile locale și comerțul. În particular ne aduc aproape de viața cotidiană, dezvăluie știința de carte și nivelul de cultură al oamenilor. Consemnează circulația cărților, inclusiv titlul, anul apariției, cel mai frecvente dicționare, reviste, hărți.

Sistemul de transfer al bunurilor (vezi capitolul VIII despre dreptul de moștenire din CCA) se baza pe un cadrul egalitar (articolul 732). Dacă *Legiuirea Caragea* (articolul 17, alineatul 3, pagina 81) prescria că numai copiii de sex bărbătesc vor moșteni averea, fetele fiind excluse, CCA prin articolul 732 consfințează principiul egalității între moștenitori. Regula care prevedea ca toți copiii să primească aceeași parte din patrimoniu a fost acceptată de spanioli, în Galicia, cele două Castilii, Andaluzia, Estremadure, Murcie, Valencia²⁹. La fel, legislația moștenirii în Suedia era egalitară, toți copiii moștenind de la părinți în aceeași măsură³⁰. Sunt mai mult decât evidente semnificațiile acestui tip de legislație asupra drepturilor civile ale femeilor și accesului lor la proprietate.

Capitolul IX din CCA conține dispoziții despre declarația de ultimă voință în general și despre testamente în special. La întocmire trebuiau respectate câteva condiții: o perfectă stare mintală, vârsta minimă de 18 ani, neapartenența la un ordin religios, necondamnare la pedepse criminale. Cât privește forma, testamentele puteau fi scrise sau verbale (denumite de Pavel Rotariu „testamente sburătoare”). Testamentele se puteau modifica sau revoca. Soților le era permis să se denumească moștenitori reciproci prin întocmirea unor „testamente reciproce” (vezi art. 1248 din CCA). De remarcat este faptul

²⁸ Formularul nr. 1, conform art. 50 din legea nr. 208 din 9 august 1854, în 16 puncte, era cel mai lung. Cuprindea conscrierea cazului de moarte. Inventarul averii în stare activă și pasivă era conținut în formularul nr. 2, pe baza art. 110 din legea 208/1854. Urmău edictele pentru citarea la primărie a moștenitorilor necunoscuți (formularul nr. 3/art. 128), cu locuința necunoscută (formularul nr. 4/art. 131), sau a creditorilor (formularul nr. 5/art. 133). Cartea de împărțire a averii se completa în formularul nr. 6/art. 168, conspectul final în formularul nr. 7/art. 172, documentul de punere în posesie în formularul nr. 8 / art. 174 și cartea orfanală în formularul nr. 9/art. 186. Vezi *Patenta imperială...*, pp. 619, 624, 626, 628, 631, 637, 638, 639.

²⁹ Ramón Garrabou, *Systèmes de transmission des exploitations agricoles en Espagne aux XVIIIe – XXe siècles* în „Mélanges de l’Ecole française de Rome, Italie et Méditerranée”, tom 110, no 1, 1998, p. 30.

³⁰ Martin Dribe, Christer Lundh, *Retirement as a strategy for land transmission: a micro-study of pre-industrial rural Sweden* în „Continuity and Change”, 20 (2), 2005, p. 166.

că femeile nu puteau servi ca martori în dispozițiunile de ultimă voință (art. 591 din CCA).

Moștenirea se făcea după lege atunci când nu se lăsa un testament. Însă, moștenirea după testament era mai presus de moștenirea după lege. Recursul la testament nu este frecvent într-o regiune a cărei legislație succesorală este egalitară, ca și în Transilvania. Practica testamentară se poate interpreta ca o excepție de la regulă și nu ca un obicei curent, generalizat. Situația nu diferă de Suedia, unde, între 1880–1910, doar 1,5% din populația din nordul țării întocmise un testament³¹. Pe de altă parte, datorită lipsei proprietăților și a unei stări materiale precare, oamenii nu au ce să transmită urmașilor după moarte și, prin urmare, nu întocmesc un testament în timpul vieții. Pe scurt, cine nu are avere nu face testament.

3. Testamente feminine din districtul Năsăud (1861–1876)

În fostul regiment al „cătanelor negre” – cum erau cunoscuți grănicerii năsăudeni pe câmpul de luptă datorită uniformelor militare specifice – au prevalat testamentele masculine. Regiunea se încadrează din acest punct de vedere în trendul european, unde testamentele feminine nu erau foarte frecvente³². Ca regulă generală, actele prezintă un grad destul de mare de uniformitate de vreme ce testatorul trebuie să respecte o procedură legislativă strictă și codificată. Un aspect evidențiat în „Advocatul poporal”, foaie juridică apărută la Timișoara sub redacția publicistului Pavel Rotariu, politician și luptător pentru drepturile românilor din Banat, este că mulți oameni care fac testamente n-au cunoștință despre dispozițiile legilor, nici nu țin cont de ele, nici nu cunosc limba testatorului³³. În regiunea Năsăudului „de când a venit cătănia” se păstrează și perpetuează spiritul comunitar, rigoarea și disciplinarea socială, așa încât apartenența la regimentul militar, administrația și educația implementată de acesta se reflectă fidel în respectarea cu strictețe a regulilor și legilor statului austriac, ulterior austro-ungar. Testamentele și procesele de succesiune năsăudene dovedesc cu prisosință acest lucru.

Pentru perioada studiată, majoritatea testamentelor s-au redactat în limba română. Documentele debutează cu un preambul care cuprinde prenumele și numele testatoarei, inclusiv numele soțului sau al tatălui, depinde de la caz la caz, domiciliul și parohia de care aparține, religia, starea civilă, vârsta,

³¹ Maria Ågren, *Caring for the widowed spouse: the use of wills in northern Sweden during the eighteenth and nineteenth centuries* în „Continuity and Change”, 19 (1), 2004, p. 56.

³² Michel Vovelle, *Un préalable à toute histoire sérielle: la représentativité sociale du testament (XIVe – XIXe siècles)*, în *Les actes notariés, sources de l'histoire sociale (XIVe–XIXe siècles)*, Strasbourg, 1979, pp. 257–277.

³³ „Advocatul poporal”, an I, nr. 19, 1/13 noiembrie 1886.

starea fizică și psihică (*fiind cu mintea sănătoasă și putând vorbi curat și înțeleș*). Se explică apoi rațiunile pentru care se întocmește: bolile și slăbiciunile bătrâneții, dorința de a evita neînțelegerile între moștenitori după recăsătorie, amenințarea unor epidemii sau războaie. Văduvia și nașterea de copii din mariaje diferite au determinat uneori modificarea dispozițiilor testamentare. Plecând de la premisa că *ultima voință* se putea schimba înainte de moarte, testamentele se puteau anula în anumite condiții: declarând în scris sau verbal că testamentul făcut nu mai are valoare sau prin alcătuirea unui nou testament³⁴. Orice dispoziție testamentară reprezintă un posibil izvor de amărăciune și discordie între membrii familiei. Când aceștia nu se împăcau cu ideea că averea nu le revine lor, se pornește acțiunea de contestare. Fiecare moștenitor ar vrea să rămână el în casă și să-și țină pentru sine cele mai bune pământuri, iar la ceilalți să le lase pe cele mai slabe. De aici se nasc certuri, neînțelegeri și procese fără sfârșit.

Structura, concepția și conținutul testamentelor dovedesc că femeile din districtul Năsăud au fost înzestrate cu simț practic, fiind capabile să administreze și să gestioneze averile pe care le aveau. Lista bunurilor testate începe cu averea cea mai de preț: pământul. Femeile testează moșia sau „sesia” primită de la părinți, dar și pe cea dobândită în timpul vieții. Averea „nemișcătoare” includea toate tipurile de parcelele enumerate corespunzător cu colile de posesiune ale comunelor, cu mărimea exactă, felul pământului (agricol, pășune, pădure, fânaș, grădină, vie, trestie, loc neproductiv), numărul topografic, venitul net obținut. Fiecare lot de pământ se delimita și se descria față de vecini și de realitățile geografice (râuri, păduri, dealuri). Pentru o delimitare mai exactă se completa denumirea uzuală, din popor: locul cel mare din *Lunca Rotundă*, locul de pe *Valea Cârțibavului*, locul din *Secătura*, locul din *Arșița cea Pietroasă*, locul din *Vârful Dosului*, pământul În Orzărie, pământul lângă *Valea Caselor*, locul de la *Casa Iovii*. Se remarcă modul cu totul specific în care năsăudenii prețuiau pământul, prin valoarea muncii înglobate în lucrul acestuia. Ea putea consta în subdiviziuni ale unei zile de muncă ($\frac{1}{2}$, $\frac{1}{4}$ zi de arătură sau chiar mai multe zile), o datorie plătită prin prestație în muncă (în coasă), cantitatea de recoltă obținută măsurată în roada adunată, în numărul transporturilor (*care de fân, adusături de fân, fânaș pe a treia parte, două stoguri de fân, o delniță de iarbă, un răzor de un car de fân, din fânaș, a patra parte de o căpiță*) sau în recolta de cereale obținută (*șapte mierțe de semănătură, 30 de cununi de mălai*³⁵). În absența descendenților, soțul moștenește toate bunurile mobile și imobile.

Principalii beneficiari ai averilor testate de femei erau copiii și soțul supraviețuitor. Datele ne arată că obiceiul de a trăi „într-o pâine și sare” cu mezinul

³⁴ Valer Moldovan, *Despre testament*, Sibiu, 1903, p. 65–66.

³⁵ D. Deteșan, A. Onofreiu, M. Prahase, C. Sabău (ed.), *Testamente din districtul Năsăud (1861–1871)*, Editura Argonaut, Cluj-Napoca, 2011.

familiei, un ginere, un nepot s-a păstrat în zonă. Prin testament, Oprica Zegrean, proprietară din Salva, își lasă toată averea fetei sale Iuliana, *măritată* în casă după Macarie Naseu. O desemna pe Iuliana *eredă universală* împreună cu bărbatul și pruncii lor. Celorlalte două fete, Nastasia și Palagia măritate și ele, le-a dat la căsătorie zestrea cuvenită: locuri în *Lunca Martine*, din jos de sat, sub *Poiana*, două vaci și un giunc, respectiv pământul la *Măzuriște*, o vacă și o junincă; drept urmare, Nastasia și Palagia erau excluse de la moștenire³⁶. Este binecunoscută cutuma din Transilvania care favoriza mezinul din familie băiat sau fată; acesta rămânea în casa părintească având grijă de părinți până în momentul decesului³⁷.

Pe lângă bunurile imobile testamentele cuprind o listă detaliată a garderobei feminine: „din hainele mele mai las eu ca să se împartă și numit la fina Maria Fochi cojocul, o cămașă, o pânzătură; Zenoviei un pieptar, o năframă, două pânzetură, o cămașă nouă; la Măriuța Domide Filip o verincă (lepedeu) și o pânzătură; la fina Tecla o pânzătură, o cămașă; la Maria lui Iacob Gavril o pânzătură, o cămașă; la Todosia lui Iacob Onița o pereche de mâneci (mâneacări); la Sânzăiana lui Sidor o vernică, o pereche de desagi; la Nastasia lui Vasile un roi care are a ieși Iacob Sas să fie dator a i-l da ori în acest timp ori la vară; apoi, mai pe urmă las încă lui Iacob lâna care-i toarsă de un suman”³⁸.

Starea pasivă includea cheltuielile de înmormântare: stola la preot și cantor, sume de bani plătite pentru copârșeu, clopotar, gropari, ceară, lumânări, masa de la înmormântare. Tot aici intrau și banii dați cu împrumut la diferite persoane particulare. Testamentele confirmă că femeile din district au împrumutat bani. Măriuța Nășcuț avea dați pe ajură 21 florini la Nicolae Sfârca și 19,95 florini la Ioan Iluțiu. Primii îi lăsa celor trei frați ai săi în părți asemenea, adică lui Luca, Petru și Palagia. Următorii erau destinați a acoperi cheltuielile de îngropare: „aceștia îi las pentru îngroparea mea care să se facă frumos și să fie trei preoți”³⁹.

Femeile și-au orânduit propriul ritual de înmormântare, în conformitate cu prescripțiile bisericești. Testamentele conțin informații legate de sicriu și

³⁶ Salva, 21 martie 1864, Testament lăsat de Oprica Zegrean, în S.J.B-N.A.N. Fond Sedria generală a districtului Năsăud, CIII/26, f.6.

³⁷ Juriștii finlandezi au dat peste un caz care le dă mult de gândit și nu își găsește rezolvarea în nicio carte de drept. Un om foarte bogat, avar și fără frică de Dumnezeu a lăsat prin testament întreaga sa avere dracului. Rudele omului au protestat la deschiderea testamentului, dar niciuna n-a avut curajul să se amestece cu adevărat în afacere, temându-se de „moștenitorul unic”. Și astfel, dracul este în posesie nedisputată, sătenii așteptându-l și azi să vină să-și ia în posesie bunurile. Vezi *Dracul ca moștenitor*, în „Amicul familiei”, XII, nr. 18, 1888, p. 251.

³⁸ Salva, 6 iulie 1866, Testamentul lăsat de Sânzăiana Costin, în S.J.B-N.A.N. Fond Tribunalul Năsăud, XXV/B/206/1866, f. 6-7.

³⁹ Năsăud, 27 septembrie 1861, Testamentul lăsat de Măriuța Nășcuț, în S.J.B-N.A.N. Fond Tribunalul Năsăud, XXXI/A/1861/90, f. 10-11.

veșmântul de deces: „la înmormântarea mea să-mi cumpere copârșeu negru și păioră neagră pe obraz și în tuspaturu cornurile de păioră să se coasă pete negre îndoite care să ajungă până la pământ și în urmă, după înmormântare să îi spezeze cu tot cel de lipsă pe aceia care m-ar petrece la locuința cea veșnică”⁴⁰. În finalul testamentelor se mai semnalau sumele de bani plătite pentru tratarea diferitelor boli: „adeverință pentru celelalte câte au zăcut la pat mama mea, cât nici afară n-au putut a ieși în iarna asta și am socotit numai de jumătate cheltuielile: câte 10 cruceri pe zi și mai trage la 10 florini. 13 săptămâni noi am întors-o pe pat și soțul său n-a venit nici să o vadă ce face și cum ne necăjim cu dânsa. Și i-am iernat și o vacă stearpă și adică, mi-a mâncat și fân de 8 florini și cu a mării și cu a vacii cheltuieli, mai trag 18 florini, și a înmormântării cheltuieli, mai trage 20 florini”⁴¹.

Văduva Floarea Ureche din Ilva Mare încheie la 8 februarie 1862 un contract de căsătorie cu Nicolae Rauca. Acordul prevede că dacă bărbatul moare înaintea femeii și n-ar rămânea prunci de dânsul, atunci toată averea lui va rămâne soției Floarea, „ca dreaptă proprietate de veci și ea să fie liberă apoi a dispune cu ea ce va dori”. Contractul consemnează că dacă femeia moare înaintea bărbatului, atunci toată averea rămâne în proprietatea de veci a bărbatului și „nimeni nu are dreptul de a se mai întinde sub niciun pretext la ea”. Floarea Ureche donează trei pământuri pentru biserica greco-catolică din Ilva Mare – unul de pășune (sub nr. top. 4196, de 714 ogri) și două de arătură (sub nr. 4197 de un iugăr, respectiv sub nr. top. 578 de un iugăr⁴²). La moartea femeii survenită la 22 februarie 1868 s-a prezentat la tribunalul districtual ginerele ei, Pavel Galan de 47 ani, care spune că *el a trăit cu socrii lui într-o casă și pită 15 ani și le-au fost averea mestecată*. Pretinde, prin urmare, 500 de florini din averea răposatei. Avuția văduvei împreună cu a soțului Nicolae Rauca făcea 1.544 florini, adică patru boi în preț de 160 florini, patru cai de 120 florini, șapte vaci de 180 florini, 70 oi de 350 florini, 20 miori de 40 florini, 10 stupi de 60 florini, 50 mierțe de mălai de 50 florini, 30 mierțe de grâu de 42 florini, 10 mierțe de orz de 9 florini, 40 mierțe de ovăz de 20 florini, două cojoace de 20 florini, un pieptar mătăsit verde de 8 florini, un suman, un pantalon, cămeși de 30 florini, mobile, economice de 20 florini, o casă în sat și una în câmp cu moșia Floarei Ureche de 400 florini⁴³. Pe baza contractului

⁴⁰ Adaos la testamentul din 2 august 1866 lăsat de Ludovica Botârlă Baba, în S.J.B-N.A.N. Fond Sedria generală a districtului Năsăud, LIII/1, f. 30.

⁴¹ Sângeorz, 6 ianuarie 1867, Codicil la testamentul lăsat de Angilina lui Vasile Algeorge, în S.J.B-N.A.N. Fond Sedria generală a districtului Năsăud, CXIV/56, f. 1-2.

⁴² Ilva Mare, 8 februarie 1862, Contract de căsătorie între Nicolae Rauca și Floarea Ureche, în S.J.B-N.A.N. Fond Sedria generală a districtului Năsăud, CV/13, f. 4.

⁴³ Ilva Mare, 13 martie 1868, Inventar despre lăsamântul lăsat de Maria Floare Ureche, în S.J.B-N.A.N. Fond Sedria generală a districtului Năsăud, CV/13, f. 17.

de căsătorie, soțul se declară moștenitorul averii lăsate de Floarea Ureche și solicită Sedriei generale a districtului Năsăud eliberarea documentului de impoziționare, ceea ce se și întâmplă.

4. Concluzii. Această cercetare-șantier de natură „feminină” nu a căutat răspunsuri definitive, ci mai degrabă provizorii. Absența studiilor despre transmiterea patrimoniului la românii din Transilvania face amendabile ipotezele lansate. Eșantionul de control este prea mic pentru a trasa paternuri ale transmițerilor testamentare. El poate reprezenta un punct de plecare pentru investigații viitoare. Testamentele maghiare din Transilvania premodernă⁴⁴, testamentele din Oltenia premodernă și modernă⁴⁵, testamentele negustorești⁴⁶, testamentele moldovene⁴⁷, testamentele unor personalități celebre descendente din marile familii boierești muntene⁴⁸ dovedesc realul interes care există pentru această problematică.

Redactarea testamentului feminin comportă implicații profane și religioase. Femeile, care au trăit și au muncit în umbra soților, au îngrijit și educat familii cu mulți copii, nu se abăteau de la mentalitatea și tradițiile mediului țărănesc. În ciuda faptului că nu știau foarte multă carte, constituiau o prezență activă în spațiul comunitar. Femeile dovedesc că sunt în stare să-și îmbunătățească statutul social. Prin industria casnică reușesc să-și câștige pâinea cea de toate zilele și nu mai depind economic de bărbat.

⁴⁴ Ildikó Horn, *Testamentele maghiare din Transilvania premodernă*, în „Caiete de antropologie istorică. Oamenii și moartea în societatea românească”, III, 2004, nr. 1–2 (5–6), pp. 107–118.

⁴⁵ Mihai Nicolae, *Ultimul gest. Atitudini și reprezentări față de moarte în sursele testamentare din Oltenia*, în Radu Mârza, Laura Stanciu (coord.), *Cum se scrie istoria. Apelul la științe și dezvoltările metodologice contemporane*, Editura Aeternitas, Alba-Iulia, 2003, pp. 283–295; Mihai Nicolae, *Sensibilitatea față de moarte în testamentele din Oltenia premodernă și modernă (1700–1870)* în „Caiete de antropologie istorică. Oamenii și moartea în societatea românească”, III, 2004, nr. 1–2 (5–6), p. 119–142.

⁴⁶ Gheorghe Lazăr, *Testamente de negustori din Țara Românească (secolele XVII – XVIII)*, în „Revista de Istorie Socială”, VIII–IX (2003–2004), Iași, 2006, p. 413–435; Gheorghe Lazăr, *Mărturie pentru posteritate: testamentul negustorului Ioan Băluță din Craiova (studiu introductiv, ediție, arbori genealogici și glosar)*, Muzeul Brăilei, Editura Istros, 2010.

⁴⁷ Elena Bedreag, „Viind ceasul sfârșitului meu”: *sucesiune și practică testamentară în familia Catargi*”, în „Studii și Materiale de Istorie Medie”, vol. XXXI, 2013; Idem, *Sucesiunea testamentară între voința individuală și cea a neamului în Moldova secolului al XVII-lea*, în „Analele Științifice ale Universității „Al. I. Cuza” din Iași, LIX, 2013, pp. 165–179; Idem, „La vrerea me este să-i dau au ba dintr-ale mele lucruri”. *Diata marelui vornic Iordache Ruset în Mircea Ciubotaru*, Lucian-Valeriu Lefter (ed.), *Mihai Dim. Sturdza la 80 de ani. Omagiu*, Editura Universității „Al. I. Cuza”, Iași, 2014; Idem, *Descendența și averea marelui vornic Iordache Ruset*, în Dan Dumitru Iacob (ed.), *Avere, prestigiu și cultură materială în surse patrimoniale. Inventare de averi din secolele XVI–XIX*, Editura Universității „Al. I. Cuza”, Iași, 2015.

⁴⁸ Georgeta Filitti, *Testamente. Antologie*, Editura Notarom, București, 2007.

Recursul la testament era mai frecvent din partea elitei economice care dispuneau de capital economic și resurse financiare. Cu toate acestea, testamentul nu a fost doar apanajul liderilor locali. Moștenirea se încredințează de cele mai multe ori unui singur moștenitor, așa-numitul „ereditate universală”. Obligațiile fiilor și fiicelor față de părinți s-au perpetuat mult în timp, chiar și după decesul acestora din urmă. Stau dovadă testamentele, donațiile, lungile liste cu cheltuieli aferente înmormântării, slujbele religioase post-mortem.

Bibliografie

Surse inedite

Serviciul Județean Bistrița-Năsăud al Arhivelor Naționale

Fond Sedria generală a districtului Năsăud

Fondul personal Virginia Grivase

Fond Tribunalul Năsăud

Surse editate. Lucrări generale și speciale

„Advocatul poporal”, an I, nr. 19, 1/13 noiembrie 1886.

Ågren, Maria, *Caring for the widowed spouse: the use of wills in northern Sweden during the eighteenth and nineteenth centuries* în „Continuity and Change”, 19 (1), 2004.

Barna, Marinela Loredana, „Merită femeia să aibă bărbat?” – O întrebare a secolului al XIX-lea, în „Țara Bârsei”, nr. 12, 2013.

Bedreag, Elena, „Viind ceasul sfârșitului meu”: succesiune și practică testamentară în familia Catargi”, în „Studii și Materiale de Istorie Medievală”, vol. XXXI, 2013.

Bedreag, Elena, *Succesiunea testamentară între voința individuală și cea a neamului în Moldova secolului al XVII-lea*, în „Analele Științifice ale Universității „Al. I. Cuza” din Iași, LIX, 2013.

Bedreag, Elena, „La vrerea me este să-i dau au ba dintr-ale mele lucruri”. Diata marelui vornic Iordache Ruset în Mircea Ciubotaru, Lucian-Valeriu Lefter (ed.), *Mihai Dim. Sturza la 80 de ani. Omagiu*, Editura Universității „Al. I. Cuza”, Iași, 2014.

Bedreag, Elena, *Descendența și averea marelui vornic Iordache Ruset*, în Dan Dumitru Iacob (ed.), *Avere, prestigiu și cultură materială în surse patrimoniale. Inventare de averi din secolele XVI–XIX*, Editura Universității „Al. I. Cuza”, Iași, 2015.

Bolovan, Ioan, Covaci, Diana, Deteșan, Daniela, Eppel, Marius, Holom, Crinela, (ed.), *Legislația ecleziastică și laică privind familia românească din Transilvania în a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, Cluj-Napoca, 2009.

Bolovan, Ioan, Onofreiu, Adrian, Rus, Viorel (ed.), *Familiiile din Năsăud în anul 1869. Contribuții de demografie istorică*, Editura Argonaut, Cluj-Napoca, 2010.

- Codul civil general austriac cuprinzând textul oficial, legile, nouellele și ordonanțele publicate pentru completarea și modificarea acestuia sau privitoare la materialele cuprinse în el, aplicabile unele în Bucovina, altele în Transilvania*, traducere de Ioan Corjescu, București, Imprimeria statului, 1921.
- Deteșan, Daniela, *Acte notariale din Transilvania. Conținut și tipologie*, în „Acta Terrae Fogarasiensis”, IV, 2015, pp. 345–361.
- Deteșan, Daniela, Onofreiu, Adrian, Prahase, Mircea, Sabău, Claudia-Septimia (ed.), *Testamente din districtul Năsăud (1861–1871)*, Editura Argonaut, Cluj-Napoca, 2011.
- Deteșan, Daniela, *Practica succesorală în lumea rurală românească la mijlocul secolului al XIX-lea. Studiu de caz: districtul Năsăud*, în Iosif Marin Balog, Ioan Lumperdean (coord.), *Economia rurală: ipostaze urbane și rurale*, Editura Presa Universitară Clujeană, 2011.
- Deteșan, Daniela (ed.), *Căsătorie și moștenire în Transilvania. Documente din a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, Editura Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2013.
- Dracul ca moștenitor*, în „Amicul familiei”, XII, nr. 18, 1888.
- Dribe, Martin, Lundh, Christer, *Retirement as a strategy for land transmission: a micro-study of pre-industrial rural Sweden* în „Continuity and Change”, 20 (2), 2005.
- Filitti, Georgeta, *Testamente. Antologie*, Editura Notarom, București, 2007.
- Garrabou, Ramón, *Systèmes de transmission des exploitations agricoles en Espagne aux XVIIIe – XXe siècles* în „Mélanges de l’Ecole française de Rome, Italie et Méditerranée”, tom 110, no 1, 1998.
- Horn, Ildikó, *Testamentele maghiare din Transilvania premodernă*, în „Caiete de antropologie istorică. Oamenii și moartea în societatea românească”, III, Cluj-Napoca, 2004.
- Județul Hunedoara, Monografie*, vol. 5 (*Personalități hunedorene*), Casa de Editură Emia, Deva, 2015.
- Mihai, Nicolae, *Ultimul gest. Atitudini și reprezentări față de moarte în sursele testamentare din Oltenia*, în Radu Mârza, Laura Stanciu (coord.), *Cum se scrie istoria. Apelul la științe și dezvoltările metodologice contemporane*, Editura Aeternitas, Alba Iulia, 2003.
- Mihai, Nicolae, *Sensibilitatea față de moarte în testamentele din Oltenia premodernă și modernă (1700–1870)* în „Caiete de antropologie istorică. Oamenii și moartea în societatea românească”, III, 2004, nr. 1–2 (5–6).
- Lazăr, Gheorghe, *Testamente de negustori din Țara Românească (secolele XVII – XVIII)*, în „Revista de Istorie Socială”, VIII–IX (2003–2004), Iași, 2006.
- Lazăr, Gheorghe, *Mărturie pentru posteritate: testamentul negustorului Ioan Băluță din Craiova (studiu introductiv, ediție, arbori genealogici și glosar)*, Muzeul Brăilei, Editura Istros, 2010.

- Moldovan, Valer, *Despre testament. Explicarea articolului de lege XVI, din anul 1876*, Sibiu, 1903.
- O cugetare asupra soartei femeii*, în „Familia”, XXIII, nr. 23 din 7/19 iunie 1887.
- Onofreiu, Adrian, *Districtul Năsăud (1861–1876)*, Editura Argonaut, Cluj-Napoca, 2010.
- Onofreiu, Adrian, *Mentalitatea năsăudeană în documente de arhivă în „Studii și cercetări etno-culturale”*, XI, 2006, Bistrița.
- Papp, Ioan, Balașiu, Paul, *Procedura de moștenire din Ardeal (Legea XVI din 1894)*, Tipografia „Carmen” Cluj, 1921.
- Patenta imperială din 9 august 1854 privind procedurile civile necontencioase*, în „Buletinul Guberniului Provincial pentru Marele Principat Transilvania”, cursul anului 1854, secțiunea I, mănunchiul XIII, estrădat și trimis la 30 decembrie 1854.
- Plopu, Georgiu, *Părți alese din dreptul privat ungar*, Tipografia Fondul Cărților Funduare, București, 1923.
- Retegan, Simion, *Reglementări oficiale și reacții populare privind vârsta maritală la românii din Transilvania în a doua jumătate a secolului al XIX-lea (1850–1870)*, în Traian Rotariu, Sorina Bolovan, Ioan Bolovan (ed.), *Populația României, Trecut, prezent, viitor*, Editura Presa Universitară Clujeană, 2006.
- Rotar, Marius, *Discurs testamentar în Transilvania în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și începutul secolului XX în „Annales Universitatis Apulensis”*, series Historia, 9/I, 2005.
- Rotariu, Pavel, *Precuvântare*, în „Advocatul poporal”, anul I, nr. I, 1/13 februarie 1886.
- Sabău, Claudia-Septimia, *Și ne-au făcut din grănițeri, țărani. Mentalități colective în satele năsăudene foste grănicerești în a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2015.
- Stan, Ana Maria, *„De la student la Cluj” la „profesor la Cluj”. Observații despre mobilitatea și evoluția socio-profesională a românilor transilvăneni intrați în lumea universitară după 1918*, în Pop, Ioan Aurel, Bolovan, Ioan, Bedecan, Mihaela (coord.), *Personalități ale Universității Babeș-Bolyai, VI. Nicolae Bocșan, Istoria sub semnul generozității și umanității*, Editura Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2008.
- Teodor, Corina, *Siluețe feminine în epoca șaguniană. Secvențe din discursul elitar și din realitatea parohială în „Annales Universitatis Apulensis”*, Series Historica, 14/I, Alba-Iulia, 2010.
- Vovelle, Michel, *Un préalable à toute histoire sérielle: la représentativité sociale du testament (XIVe – XIXe siècles)*, în *Les actes notariés, sources de l'histoire sociale (XIVe–XIXe siècles)*, Strasbourg, 1979.

Webografie

http://hpdt.granturi.ubbcluj.ro/ro/?page_id=21.

Anexa nr. 1. Părțile testamentului

Părțile testamentului	Conținut detaliat	Exemple de formulări (extrase)
Introducere	<p>Formulă introductivă/ Rugăciune</p> <p>Se prezintă starea psihică</p>	<p>– În numele Tatălui și a Fiului și a Sfântului Spirit, Amin!</p> <p>– fiindcă moartea e sigură fecărui om și fiindcă ora și ziua în care ne va întâmpina rămâne la orisicare pământean necunoscută</p> <p>– așa hotărâsc eu la mintea întreagă și simțuri sănătoase următoarele, care vor avea să intre în valoare după moartea mea</p> <p>– aflând-o pe locuitoarea de aici bolnavă pe pat, dar cu mintea întreagă și deșteaptă</p> <p>– văzând eu subscrisa cum că mi se apropie sfârșitul vieții și trebuie să mă mut din această lume, voiesc încă până sunt cu mintea întreagă și la deplină pricepere, a hotărî și a orîndui, ce să se întâmple cu puțină avere ce va rămâne după mine</p>
	Motivul redactării testamentului (slăbiciunile bătrâneții, evitarea neînțelegerilor între moștenitori)	<p>– subscrisa proprietară de pământ din Ilva Mare, simțindu-mă slabă și aproape de finitul vieții, testez preste averea mea, precum urmează</p> <p>– văzând cum că bătrânețile și încopciata slăbiciune mă cuprinde din zi în zi tot mai tare și mă trag către groapă las cea mai pe de urmă voie</p> <p>– vreau ca după timpul neștiut a morții mele care în toată una vreme poate să fie pentru ocolirea de pricini între ai mei moșteni, a hotărî încă în viață, ce să se facă cu toată averea mea, mișcătoare și nemișcătoare</p> <p>– ca pe viitor să nu se întâmple pentru averea mea nicio ceartă, las următorul testament</p>
Discurs religios	Formulă stereotipă privind separarea trupului de suflet	<p>– îmi recomand sufletul lui Dumnezeu, iar trupul pământului din care sunt alcătuită</p> <p>– eu recomand spiritul Creatorului și cadavrul pământului</p>
Clauze religioase	Ceremonia funerară	<p>– îngroparea mea să se facă frumos și să fie trei preoți</p> <p>– îndatoresc pe soțul meu cu toate ceremoniile creștinești să-mi petreacă trupul din această lume</p>

Părțile testamentului	Conținut detaliat	Exemple de formulări (extrase)
Clauze religioase	Ceremonia funerară	<p>– la îngroparea mea să cumpere vase de lut și să le împărțească la toți care ar veni la petrecania mea, să-mi cumpere copârșeu negru și păioră neagră pe obraz și în tus patru cornurile de păioră să se coase petele negre îndoite, care să ajungă până la pământ și în urmă, după înmormântare, să îi spezeze cu tot cel de lipsă, pe aceea care m-ar petrece la locuința cea veșnică</p>
	Slujbe de pomenire	<p>– sufletul meu așșderea, după legea noastră, să-l pomenească împlinind datorințele cele de legi prescrise</p> <p>– să se plătească 20 florini pentru pomenirea mea veșnică și înmormântare la Sfânta biserică parohială și alți 10 florini spesele înmormântării</p>
	Ctitorire / donații la biserică	<p>– sora mea să plătească spesele înmormântării mele și să mă pună la biserica greco-unită din Maier, titorție</p>
Clauze economice Împărțirea averii	Se precizează situația familială (stare civilă, număr de copii)	<p>– eu, Ileana Petreșcan, măritată după Ilie Călușer acum aproape de 40 de ani, cu care de atunci neîntreput am viețuit ca eu o soție adevărată, având în toată privința viață foarte bună</p> <p>– eu nu am avut cu bărbatul meu cel dintâi, Echim Baba, niciun prunc din trupul meu și după vârsta mea de acum sunt convinsă că nici cu bărbatul al doilea, Vlăsa Goția, nu voi avea prunci căroră să le rămână averea mea după lege</p>
	Distribuirea averii	<p>– pentru că feciorului Mihăilă Ometiță i-am lăsat partea cea mai mare de avere așadar îndestulă că m-a susținut pe mine până acum la bătrânețile mele și slăbire, ci îi impun datoria, ca dânsul și de acum înainte să mă susțină până la moartea mea</p> <p>– denumesc eu ca eredă universală pe fata mea, Iuliana cu bărbatul său Macarie și pruncii lor, deodată și ca legați la toată averea mișcătoare și nemișcătoare</p> <p>– casa în sat cu tindă și cămara, apoi jumătate locul ce se ține de casă și de acea grădină le las de veșnică moștenire fetei mele, Lupa Mărcuș, măritată după Larion Șarda, să nu aibă nimenea dreptul a i le lua</p>

Părțile testamentului	Conținut detaliat	Exemple de formulări (extrase)
Formulă finală	<p>Formulă de încheiere</p> <p>Blestem (Afurisenie)</p>	<p>– aceasta e a mea sfânta voință și spre documentare întăresc cu semnul crucii tras de mâna mea la numele meu, precum și cu subscrierile martorilor de față</p> <p>– nevoind bărbatul meu din cele sus pomenite nimic a-mi da înapoi, atunci las eu blestem și afurisenie a cuvântului meu cel mai de pe urmă</p> <p>– această a mea de pe urmă hotărâre cu acea observare o subscriu ca nimănui după moartea mea să nu-i fie iertat nici cât e negru sub unghie a schimba ceva din ea, rugându-mă înaltelor stăpâniri ca să-mi sprijinească această a mea dorire</p> <p>– această avere testată, în toate protocoalele întăbulatorii, în activitatea numiților mei moștenitori, să se impuie, chemând eu deodată și pe Dumnezeu la blăstămarea fiecăruia care ar pretinde de la aceștia ai mei moșteni ceva</p> <p>– testez eu cu limbă de moarte, sub anatema să fie acela care ar vrea a strica după mine</p>
	Martori	<p>– sus-scrișii au fost de față, citindu-li-se înainte documentul, au primit această citire și au scris, întărind, de o parte, cu proprie scriere, de alta, cu tragerea crucii la nume, mărturisim și întărim și noi</p>
	Semnături	<p>– dovadă acestea servește apărarea semnului crucii la numele meu înaintea martorilor rugate</p>